

Gebruikte literatuur

¹ Bogt, T. ter, Lieshout, M. van, Doornwaard, S., Eijkmans, Y. (2009). *Middelengebruik en voortijdig schoolverlaten. Twee onderzoeken naar de actuele en gepercipieerde rol van alcohol en cannabis in relatie tot spijbelen, schoolprestaties en uitval*. Utrecht: Trimbos-instituut.

² Verdurmen, J., Monshouwer, K., Dorsselear, S. van, Lokman, S., Vermeulen-Smit, E., Vollebergh, W. (2012). *Jeugd en riskant gedrag 2011 – Kerngegevens uit het peilstationsonderzoek scholieren*. Trimbos-instituut, Utrecht.

³ Valkenberg, H. (2012). *Alcoholvergiftigingen en ongevallen met alcohol bij jongeren van 10 tot en met 24 jaar*. Amsterdam: Stichting Consument en Veiligheid.

⁴ Laar, M.W. van, Cruts, A.A.N., Ooyen-Houben, M.M.J. van, Meijer, R.F., Croes, E.A., Ketelaars, A.P.M. (2012). *Nationale Drug Monitor – Jaarbericht 2011*. Trimbos-instituut, Utrecht.

⁵ Kepper, A., Monshouwer, K., Dorsselear, S. van, Vollebergh, W. (2012). Middelengebruik door jongeren. Middelengebruik in de residentiële jeugdzorg, Rec-4, praktijkonderwijs en leerwegondersteunend onderwijs. Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen 90 (5): 287-294.

⁶ Laar, M. van, Dorsselear, S. van, Monshouwer, K., Graaf, R. de (2007). *Cannabisgebruikers kampen vaak met psychische stoornissen*. Verslaving: tijdschrift over verslavingsproblematiek 3 (2): 3-14.

⁷ Verdurmen, J., Monshouwer, K., Dorsselear, S. van (2003). Bovenmatig drinken in Nederland: uitkomsten van de 'Netherlands mental health survey and incidence study' [Nemesis]. Utrecht: Bureau NDM, 2003.

⁸ Deen, C., Laan, M. (2010). *Kwaliteit ZAT! – handreiking voor zorg- en adviesteams (ZAT's) in het voortgezet onderwijs*. Nederlands Jeugdinstituut, Utrecht.

⁹ Brinkman, B., Talsma, L., Boonman, T., Kruijssen, H., Heldens, H. (2010). *Kwaliteit ZAT! – handreiking voor interne zorgteams en zorg- en adviesteams (ZAT's) in het middelbaar beroepsonderwijs*. Nederlands Jeugdinstituut, Utrecht.

¹⁰ Steenhoven, P. van der, Veen, D. van (2012). *Leerlingenzorg en ZAT's in het voortgezet onderwijs 2011*. Nederlands Jeugdinstituut, Utrecht.

¹¹ GGD Nederland, ActiZ, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2011). Blik op de Monitors, december 2011.

¹² Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (2013). De JGZ in beeld bij adolescenten. Samen bouwen aan gezondheid en gezond gedrag voor duurzame participatie van jongeren. Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, Utrecht

In ontwikkeling

- In 2013 komt de module vroegsignaleren alcohol en drugs voor het speciaal voortgezet beschikbaar. De module voor het schoolpersoneel van het MBO is reeds kosteloos uit te voeren op www.signalerenalcoholendugs.nl.
- Vanuit het Partnership Vroegsignalering Alcohol verschijnt in 2013 een factsheet over de implementatie van het Protocol voor signalering, screening en kortdurende interventie van risicovol alcoholgebruik bij jongeren.

Contactgegevens verslavingszorg

Contactgegevens van de regionale instellingen voor verslavingszorg en GGD'en zijn te vinden op de website van het programma De gezonde school en genotmiddelen: www.dgsg.nl.

Factsheet Vroegsignalering van problematisch middelengebruik in het onderwijs

Voor wie

Deze factsheet biedt informatie aan gemeenten, scholen, verslavingszorg en GGD'en over het belang van en methoden voor vroegsignalering van problematisch middelengebruik in het voortgezet onderwijs (VO) en middelbaar beroepsonderwijs (MBO). Jongeren brengen een groot gedeelte van hun tijd op school door. Bovendien is de school de plek waar de eerste duidelijke tekenen van problematisch middelengebruik, in de vorm van spijbelgedrag en dalende schoolprestaties, zich kunnen voordoen.

Middelengebruik door jongeren leidt tot risico's

Het alcohol- en drugsgebruik van jongeren staat hoog op de maatschappelijke agenda. En niet zonder reden. Middelengebruik op jonge leeftijd brengt risico's met zich mee. Op de korte termijn kan het leiden tot gedragsproblemen en concentratiestoornissen en op de lange termijn tot depressie, verslaving en andere gezondheidsschade. Ook zijn er aanwijzingen dat het gebruik van alcohol en drugs een verstoring heeft op de ontwikkeling van de hersenen. Bovendien draagt middelengebruik bij aan voortijdig schoolverlaten, met een toenemende kans op werkloosheid, slechtere gezondheid en psychosociale problemen als gevolg¹.

Middelengebruik door jongeren: enkele cijfers

Binge drinken, het drinken van vijf glazen of meer per gelegenheid, komt veel voor onder jongeren. Van de 16-jarigen zegt 57 procent minstens één keer per maand een dergelijke hoeveelheid te consumeren²; 47 procent geeft aan in de afgelopen maand dronken te zijn geweest. Van de 15-jarige jongeren was 29 procent in de afgelopen maand dronken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat jaarlijks 2300 jongeren tussen de 10 en 24 jaar op de afdeling Spoedeisende Hulp belanden als gevolg van een alcoholvergiftiging³.

Acht procent van de jongeren (15-24 jaar) heeft in de afgelopen maand cannabis gebruikt⁴. Het gebruik ligt op cluster 4-scholen van het speciaal onderwijs, met veertien procent in de leeftijd van 12-16 jaar, duidelijk hoger⁵. Op het voortgezet onderwijs zijn er meer jongens dan meisjes die cannabis gebruiken.

Colofon

Auteurs
Suzanne Lokman
Els Bransen

Productiebegeleiding
Kathy Oskam

Vormgeving en productie
Canon Nederland N.V.

Beeld
www.istockphoto.com
Personen op de afbeeldingen van deze uitgave zijn modellen en hebben geen relatie tot het onderwerp van deze uitgave of ieder onderwerp binnen het onderzoeksdomein van het Trimbos-instituut.

Financier
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Deze uitgave is te downloaden via
www.trimbos.nl/webwinkel met
artikelnummer AF1208.

Trimbos-instituut
Da Costakade 45
Postbus 725
3500 AS Utrecht
T: 030-297 11 00
F: 030-297 11 11

© 2012, Trimbos-instituut, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoerd, verspreid of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van het Trimbos-instituut.

Het belang van vroegsignalering in het onderwijs

Problemen vroegtijdig signaleren en vervolgens adequaat reageren kan voorkomen dat problemen verergeren en dat zwaardere zorg nodig is. Dat geldt in algemene zin, maar zeker ook bij middelengebruik. Het tijdig signaleren van problematisch middelengebruik kan daarnaast andere problemen aan het

licht brengen. Problematisch middelengebruik staat immers vaak niet op zichzelf, maar kan gepaard gaan met gezins-, relatie- en opvoedingsproblemen en psychische problematiek^{6/7}. Het niet onderkennen van problematisch middelengebruik staat een effectieve aanpak van andere problemen in de weg. Een geïntegreerde aanpak is nodig om de jongere daadwerkelijk hulp te kunnen bieden.

Interne zorgteams en zorg- en advies teams

Interne zorgteams en zorg- en adviesteams (ZAT) vervullen op scholen een belangrijke rol in de zorgstructuur en daarmee ook in het vroegtijdig signaleren van problematisch middelengebruik. Zij hebben tot taak om aandacht voor vroegsignalering bij docenten en zorgcoördinatoren te stimuleren^{8/9}. In het tijdig signaleren van problemen van leerlingen en het tijdig verwijzen van leerlingen ziet circa de helft van de scholen voor voortgezet onderwijs ruimte voor verbetering¹⁰. Op het MBO is dit bij tweederde van de scholen het geval. Het tijdig signaleren van problemen van leerlingen en het tijdig verwijzen van leerlingen gebeurt op respectievelijk 68% en 66% procent van de MBO-scholen minimaal, dat wil zeggen in enige mate, nauwelijks of niet.

Randvoorwaarden voor vroegsignalering in het onderwijs

Een goede, integrale zorgstructuur op scholen is van essentieel belang om problemen bij jongeren vroegtijdig te kunnen signaleren. Dat houdt onder meer een goede samenwerking tussen de school, justitie en zorgorganisaties in en helderheid over de taken en bevoegdheden van de verschillende medewerkers^{8/9}. Volgens sleutelfiguren uit de verslavingszorg en de jeugdsector moet effectieve vroegsignalering van problematisch middelengebruik in het onderwijs aan de volgende voorwaarden voldoen.

- Een uitvoerbaar en breed gedragen schoolbeleid over de omgang met alcohol en drugs. Dit beleid kan deel uitmaken van het algemene schoolgezondheidsbeleid, bijvoorbeeld volgens de leidraad van de Gezonde School methode (www.gezondeschool.nl), of deel uitmaken van het veiligheidsbeleid.
- Samenwerking tussen de school en de regionale instelling voor verslavingszorg. Zowel het schoolpersoneel als de jongeren moeten op de hoogte zijn van het aanbod van de verslavingszorg.
- Goede interne afstemming tussen de mentoren, taakdocent zorg en zorgcoördinator, en tussen de loopbaanbegeleider en het schoolmaatschappelijk werk.
- Basiskennis bij docenten over alcohol en cannabis en de stadia van gebruik.
- Signaleringsvaardigheden van docenten en conciërges, zodat zij signalen kunnen herkennen en weten wanneer iets tot het reguliere middelen gebruik hoort en wanneer niet meer.

- Gespreksvaardigheden van mentoren om op een open en alerte wijze, zonder beschuldiging het gesprek met jongeren (en ouders) aan te kunnen gaan.
- Een docententeam met een actieve signalerende taak. Met name op het MBO is het vaak een discussiepunt tot waar de verantwoordelijkheid van docenten reikt.
- Geïnformeerde en betrokken ouders.

Programma's, methoden en materialen voor de schoolsetting

Er zijn de afgelopen jaren verschillende programma's, methoden en materialen ontwikkeld voor vroegsignalering van problematisch middelengebruik in de schoolsetting. Een overzicht staat in tabel 1.

Tabel 1. Programma's, methoden en materialen voor vroegsignalering van problematisch middelengebruik in de schoolsetting

Programma's, richtlijnen en trainingen	Ontwikkeling en uitvoering
Programma De gezonde school en genotmiddelen (DGSG). Op het gebied van vroegsignalering bestaat het aanbod uit: - Training signaleren en begeleiden - E-learning module vroegsignaleren alcohol en drugs	Trimbos-instituut, instellingen voor verslavingszorg en GGD'en
Richtlijn vroegsignalering middelenmisbruik of -afhankelijkheid bij jongeren. De richtlijn geeft adviezen over het opzetten van een systeem van vroegsignalering van middelenproblematiek bij jongeren, bijvoorbeeld voor schooldrop-outs, spijbelaars en scholieren met sociale of studieproblemen.	Resultaten Scoren - Kenniscentrum verslaving
Protocol voor signalering, screening en kortdurende interventie van risicovol alcoholgebruik bij jongeren. Het protocol is gericht op de settings 'school' en 'vrije tijd'.	Partnership Vroegsignalering Alcohol Het protocol kwam tot stand door samenwerking van verslavingszorg, GGZ, gemeente, politie, IVO, Trimbos-instituut en andere instellingen
Training vroegtijdig herkennen van riskant alcoholgebruik bij jongeren	Partnership Vroegsignalering Alcohol

E-MOVO

In het kader van de jeugdgezondheidszorg zet GGD Amsterdam E-MOVO (Elektronische Monitor en Voorlichting) niet alleen in als monitorinstrument, maar ook voor het signaleren van 'risicjongeren'¹¹. Als blijkt dat een jongere zorgwekkende antwoorden heeft gegeven op de E-MOVO-vragenlijst kan dit aanleiding geven tot een uitnodiging voor een gesprek met de jeugdverpleegkundige of de jeugdarts. De scores bieden houvast voor het gesprek met de jongere, zodat goed kan worden ingespeeld op mogelijke problemen. Landelijk gezien is het de bedoeling dat de jeugdgezondheidszorg met iedere jongere een extra contactmoment invoert¹².

Gesignaleerd, en dan?

De ervaring van preventiewerkers op scholen leert dat leerkrachten alerter zijn en meer geneigd om signalen op te pikken als zij weten dat zij leerlingen kunnen doorverwijzen naar een geschikt aanbod. Een goede samenwerking tussen scholen en de regionale instelling voor verslavingszorg is dan ook van groot belang. Gemeenten kunnen in het kader van hun jeugdbeleid hier een belangrijke stimulerende rol in spelen. Naast laagdrempelige vormen van informatievoorziening (e-mailmogelijkheid, chat-service en zelftests via internet) hebben veel instellingen voor verslavingszorg toegankelijke vormen van zorg voor jongeren met problematisch middelengebruik. Zij bieden bijvoorbeeld inlooppreekuren op school en op andere locaties waar veel jongeren komen. Ook behoort een serie gesprekken, gericht op het verkennen en bekrachtigen van de motivatie tot verandering van het middelengebruik, tot het aanbod. Uiteraard is behandeling van verslavingsproblemen eveneens mogelijk. Daarbij wordt de omgeving van de jongeren zoveel mogelijk betrokken. De verslavingszorg zet veelal theoretisch onderbouwde en in de praktijk beproefde methoden in.

Voorbeelden zijn Moti-4, de Wiet-Check en de Cannabisshow. In de I-database van Centrum Gezond Leven staan deze interventies gekwalificeerd als theoretisch goed onderbouwd.

- **Moti-4.** Moti-4 bestaat uit één tot vier individuele gesprekken met jongeren. De interventie heeft tot doel om beginnend problematisch middelengebruik bij jongeren terug te dringen. Moti-4 wordt in 2012/2013 op effectiviteit onderzocht.
- **Wiet-Check.** Bij uitvoering van de Wiet-Check krijgen jongeren twee gesprekken met een (preventie)medewerker van de verslavingszorg over hasj en wiet. Deze medewerker helpt de jongere om geïnformeerde keuzes te maken met betrekking tot zijn cannabisgebruik. In 2013 verschijnen de resultaten van een effectonderzoek.
- **Cannabisshow.** Bij de Cannabisshow presenteren speciaal opgeleide jongeren, zogenaamde peer educators, een show van één a anderhalf uur. De show kent een afwisseling van informatie en entertainment en is ontwikkeld voor jongeren die speciaal onderwijs volgen. Het doel van de Cannabisshow is het verminderen van riskant blowgedrag en het beperken van de schadelijke effecten van cannabisgebruik.